

جستارهای علمی

# اکوسیستم های طبیعی و اکوتوریسم

استاد آذربایجان

تألیف

دکتر مهدی سقایی

هیأت علمی مؤسسه آموزش عالی حکیم جرجانی گرگان

دکتر محمدباقر مسعودی

هیأت علمی مؤسسه آموزش عالی حکیم جرجانی گرگان

|                     |                                                                                      |
|---------------------|--------------------------------------------------------------------------------------|
| سرشناسه             | سقای، مهدی                                                                           |
| عنوان و نام پدیدآور | اکوسیستم‌های طبیعی و اکوتوریسم با تأکید بر ایران / تألیف مهدی سقای و محمدباقر مسعودی |
| مشخصات نشر          | تهران: مهکامه، ۱۳۹۳.                                                                 |
| مشخصات ظاهری        | ۲۴۸ ص.: مصور.                                                                        |
| شابک                | 978-964-2827-46-6                                                                    |
| وضعیت فهرست نویسی   | فیپا                                                                                 |
| موضوع               | اکوسیستم -- ایران                                                                    |
| موضوع               | گردشگری -- ایران                                                                     |
| موضوع               | بوم‌شناسی                                                                            |
| موضوع               | گردشگری و زیست محیطی -- ایران                                                        |
| رده‌بندی کتبی       | QH ۵۴۰/الف۹س۷ ۱۳۹۳                                                                   |
| رده‌بندی دیویی      | ۵۷۷/۶۰۹۵۵                                                                            |
| شماره کتابشناسی     | ۳۶۳۶۹۵۲                                                                              |

|               |                                                  |
|---------------|--------------------------------------------------|
| نام کتاب      | اکوسیستم‌های طبیعی و اکوتوریسم با تأکید بر ایران |
| تألیف         | دکتر مهدی سقای - دکتر محمدباقر مسعودی            |
| ناشر          | مهکامه                                           |
| ویراستار ادبی | دکتر کلتور ماری، توران                           |
| ناظر چاپ      | بهزاد ربیعی فراهی                                |
| حروف چینی     | الوهاب                                           |
| لیتوگرافی     | نقش                                              |
| چاپ و صحافی   | اصلانی                                           |
| نوبت چاپ      | دوم / شهریور ۱۳۹۶                                |
| تیراژ         | ۵۰۰                                              |
| قیمت          | ۱۶۰۰۰۰ ریال                                      |
| شماره شابک    | ۹۷۸-۹۶۴-۲۸۲۷-۴۶-۶                                |

مراکز پخش: ۱- تهران، خیابان انقلاب، خیابان فخر رازی، نرسیده به لبافی نژاد، پلاک ۸، طبقه دوم، نشر و پخش مهکامه

تلفن: ۶۶۴۸۸۲۰۳-۶۶۴۹۷۰۵۰ فکس: ۰۹۱۳۳۹۱۰۰۲۱-۶۶۶۶۱۵۰۹

۲- تهران، میدان انقلاب، بین خیابان ۱۲ فروردین و اردیبهشت، کتابفروشی آگاه

تلفن: ۶۶۴۶۰۹۳۲ - ۶۶۴۶۷۳۲۳

en\_mahkame@Yahoo.com www.mahkame.com

پست الکترونیکی:

نمایندگی‌های شهرستان:

- ۱- اهواز: خیابان حافظ، بین سیروس و نادری، کتابفروشی رشد، تلفن: ۳-۲۲۱۷۰۰۰ (۰۶۱۳)
- ۲- مشهد: خیابان سعدی، پاساژ مهتاب، کتابفروشی درخشش، تلفن: ۳۲۲۵۱۹۲۳ (۰۵۱)
- ۳- اصفهان: خیابان چهارباغ عباسی، مجتمع چهارباغ، زیرزمین پلاک ۲۶، تلفن: ۳۲۲۳۸۸۵۶ (۰۳۱)
- ۴- یزد: خیابان فرخی، جنب مجتمع ستاره، کتابفروشی فدک، تلفن: ۳۶۲۲۷۴۷۵ (۰۳۵)
- ۵- شیراز: خیابان ملاصدرا، نبش خلیلی، کتابفروشی خوارزمی، تلفن: ۳۶۴۷۳۷۷۱ (۰۷۱)
- ۶- تبریز: فلکه دانشگاه، ابتدای خیابان دانشگاه، کتابفروشی علامه، تلفن: ۳۳۳۴۱۶۶۹ (۰۴۱)

## فهرست مطالب

|    |                                          |
|----|------------------------------------------|
| ۷  | پیش‌گفتار                                |
| ۱۱ | فصل ۱ / گردشگری مبتنی بر طبیعت           |
| ۱۱ | تعاریف و مفاهیم گردشگری                  |
| ۱۴ | گردشگری به عنوان یک محصول                |
| ۱۸ | الگوهای فضایی گردشگری                    |
| ۲۱ | گردشگری مبتنی بر طبیعت                   |
| ۲۳ | تمایز گردشگری مبتنی بر طبیعت و اکوتوریسم |
| ۲۷ | فصل ۲ / شناخت اکوسیستم‌های طبیعی         |
| ۲۷ | اکوسیستم                                 |
| ۲۹ | طبقه‌بندی اکوسیستم‌ها                    |
| ۳۰ | زیست‌مرز یا اکوتون                       |
| ۳۲ | جانشینی توالی                            |
| ۳۳ | اکوسیستم‌های خشکی                        |
| ۳۹ | اکوسیستم‌های آبی                         |
| ۴۱ | معرفی اکوسیستم‌های طبیعی ایران           |
| ۴۱ | اکوسیستم خلیج فارس                       |
| ۴۲ | اکوسیستم دریای خزر                       |
| ۴۳ | اکوسیستم ناحیه خزری                      |
| ۴۳ | اکوسیستم‌های نواحی کوهستانی ایران        |

|    |                                          |
|----|------------------------------------------|
| ۴۴ | اکوسیستم‌های نواحی بیابانی و حاشیه کویری |
| ۴۵ | اکوسیستم‌های علفزار                      |

### فصل ۳ / اکوتوریسم

|    |                                   |
|----|-----------------------------------|
| ۴۷ | واژه‌شناسی اکوتوریسم              |
| ۴۸ | تعاریف اکوتوریسم                  |
| ۵۲ | قلمرو اکوتوریسم                   |
| ۵۳ | محدول اکوتوریسم                   |
| ۶۰ | بازار تقاضای اکوتوریسم            |
| ۶۴ | تیمربوژی اکوتوتسم                 |
| ۶۷ | گونه‌های مختلف ایت‌های اکوتوریستی |

### فصل ۴ / بنیان‌های فلسفی اکوتوریسم

|    |                                  |
|----|----------------------------------|
| ۷۳ | تکلمه‌ای بر فلسفه اکوتوتسم       |
| ۷۶ | محیط طبیعی، جغرافیایی و اکوتوتسم |
| ۷۹ | کارکردها و پیامدهای اکوتوتسم     |
| ۸۰ | ذی‌نفعان عرضه اکوتوتسم           |

### فصل ۵ / برنامه‌ریزی اکوتوریسم و گردشگری پایدار

|     |                                             |
|-----|---------------------------------------------|
| ۹۷  | برنامه‌ریزی اکوتوتسم                        |
| ۱۰۳ | مولفه‌های اکولوژیکی در برنامه‌ریزی اکوتوتسم |
| ۱۰۶ | توسعه پایدار از دیدگاه اکوتوتسم             |
| ۱۱۱ | گردشگری پایدار                              |
| ۱۱۷ | خصوصیات گردشگری پایدار                      |
| ۱۱۹ | شاخص‌های گردشگری پایدار                     |
| ۱۲۴ | دیدگاه‌های غالب در زمینه گردشگری پایدار     |
| ۱۲۵ | مدیریت گردشگری پایدار                       |
| ۱۳۳ | برنامه‌ریزی راهبردی اکوتوتسم پایدار         |
| ۱۳۴ | مدل SWOT                                    |

فصل ۶ / قابلیت‌های اکوتوریستی اکوسیستم‌های طبیعی ایران..... ۱۴۱

|                                                 |     |
|-------------------------------------------------|-----|
| مقدمه.....                                      | ۱۴۱ |
| ساختارهای ژئولوژیکی و ژئومورفولوژیکی ایران..... | ۱۴۲ |
| ۱. اکوسیستم‌های کوهستانی ایران.....             | ۱۴۴ |
| ۲. جلگه‌های ساحلی.....                          | ۱۴۷ |
| ۳. چاله‌های داخلی.....                          | ۱۵۱ |
| اکوسیستم‌های آبی ایران.....                     | ۱۵۷ |
| تالاب‌های ایران.....                            | ۱۶۴ |
| چشمه‌های ایران.....                             | ۱۶۷ |
| پوشش گیاهی در ایران.....                        | ۱۶۹ |
| اکوسیستم‌های جنگلی ایران.....                   | ۱۷۲ |
| مراکز ایران.....                                | ۱۷۷ |
| گیاهان خودرو، صنعتی و دارویی.....               | ۱۷۸ |
| حیات وحش ایران.....                             | ۱۷۸ |
| مناطق حفاظت شده ایران.....                      | ۱۸۳ |
| ذخیره‌گاه زیست کره.....                         | ۱۸۶ |

فصل ۷ / شاخه‌ها و فعالیت‌های اکوتوریسم در ایران..... ۱۹۳

|                                              |     |
|----------------------------------------------|-----|
| مقدمه.....                                   | ۱۹۳ |
| منطقه‌بندی اکوتوریسم.....                    | ۱۹۵ |
| ظرفیت برد اکوتوریسم.....                     | ۱۹۶ |
| منطقه‌بندی اکوتوریسم در ایران.....           | ۲۰۱ |
| سند ملی توسعه و مدیریت طبیعت گردی ایران..... | ۲۰۵ |
| فعالیت‌های اکوتوریسم در ایران.....           | ۲۰۸ |
| پرنده‌نگری.....                              | ۲۰۸ |
| کویر نوردی.....                              | ۲۱۰ |
| کوه‌نوردی.....                               | ۲۱۱ |
| رفتینگ.....                                  | ۲۱۲ |
| اسکی.....                                    | ۲۱۳ |
| غواصی.....                                   | ۲۱۴ |

|     |                            |
|-----|----------------------------|
| ۲۱۶ | ..... دوچرخه سواری کوهستان |
| ۲۱۸ | ..... روستاشناسی           |
| ۲۱۸ | ..... آب گرم               |
| ۲۱۹ | ..... ماهیگیری             |
| ۲۱۹ | ..... دامنه نوردی          |

## فصل ۸ / نتیجه گیری ..... ۲۲۳

|     |                                               |
|-----|-----------------------------------------------|
| ۲۲۳ | ..... نتیجه گیری                              |
| ۲۲۴ | ..... نقش واسطه‌ایان تور اکوتوریسم            |
| ۲۲۵ | ..... مدل برنامه ریزی یکپارچه توسعه اکوتوریسم |
| ۲۲۸ | ..... اکوتوریسم در ایران                      |
| ۲۳۱ | ..... چشم‌انداز اکوتوریسم ایران               |

## منابع و مأخذ ..... ۲۳۷

در سال‌های اخیر توجه به گردشگری به عنوان یک علم در کشور گسترش و توسعه یافته و جایگاه علم گردشگری در کنار دیگر علوم دانشگاهی در حال تثبیت شدن است. همچنین امروز دیگر کمپایی منابع گردشگری را بصورتی که به زبان فارسی چندان قابل تصور نیست درحالی‌که در دهه هفتاد شمسی منابع گردشگری به زبان مادری از تعداد انگشتان یک دست فراتر نبود. با این تفصیل مشکل اصلی از جای دیگر سرآورد است تولید منابع گردشگری در اشکال مختلف اعم از مقاله، کتاب، جزوه و نظیر اینها. پس پردازش درست علمی صورت می‌گیرد تا جایی که بار معنایی متفاوتی را متبلور می‌سازد و دانشجو و پژوهشگر را به بیراه می‌برد.

از جمله این موارد بحث اکوتوریسم و معادل‌سازی دارد. ناهای نادرستی است که از این گونه از گردشگری رایج شده است. آنچه این روزها در ادبیات گردشگری به عنوان اکوتوریسم خوانده می‌شود در واقع گردشگری مبتنی بر طبیعت است. گردشگری مبتنی بر طبیعت یکی از الگوهای سه گانه فضایی می‌باشد که دو تای دیگر آن گردشگری شهری و گردشگری روستایی می‌باشند. گردشگری مبتنی بر طبیعت دربرگیرنده تمامی سفرها به طبیعت، جهت گردشگری با انگیزه‌های مختلف اعم از تفریح، ورزش، استراحت، ماجراجویی و نظیر اینها می‌باشد. در این بین اکوتوریسم یک گونه از گردشگری مبتنی بر طبیعت است از این رو تمایز عمده‌ای مابین گردشگری مبتنی بر طبیعت و اکوتوریسم وجود دارد. این در حالی است که در بیشتر مواقع این دو مترادف هم محسوب می‌شوند و حتی گاهی یکی پنداشته می‌شوند. مهم‌ترین اختلاف نظرها درباره گردشگری مبتنی بر طبیعت میان دو گروه جریان دارد آنهايي که می‌خواهند از محیط طبیعی در راستای اهداف اقتصادی سود ببرند و آنهايي که حفاظت از چشم‌اندازهای طبیعی را به عنوان یک ارزش بنیادین می‌نگرند. اما نکته اینجاست علی‌رغم آرایه یک تصویر مثبت از مفهوم عبارت گردشگری مبتنی بر طبیعت، این مفهوم الزامی ما را به سوی گردشگری

پایدار رهنمون نمی‌سازد. اما در مقابل، اکوتوریسم، نوعی گردشگری طبیعی با پیامد خفیف می‌باشد که در راستای پایداری گونه‌ها و زیستگاه‌های طبیعی هم به صورت مستقیم از طریق مشارکت در اقدامات و برنامه‌های حفاظتی و هم به طور غیرمستقیم از طریق ایجاد درآمد برای جوامع محلی و در نتیجه ایجاد انگیزه برای آنها در جهت حفاظت از میراث‌های طبیعی فعالانه عمل می‌نماید. در میان گزینه‌های مختلف نظام جهانی گردشگری، اکوتوریسم با اهداف ماهوی آن یعنی حفاظت از محیط زیست، التزام به جوامع محلی و احترام به ویژگی‌های فرهنگی جوامع میزبان از جمله گزینه‌های برنامه‌ریزی بوده که دارای بیشترین سازگاری با مفهوم توسعه پایدار می‌باشد.

با این تفصیل به کار بردن معادل‌هایی همچون طبیعت گردی برای اکوتوریسم نه تنها نافی بار معنای آن سبک گونه‌ای پنداشت غلط را در ذهن متصور می‌نماید. متأسفانه این برداشت نه تنها در منابع علمی رایج بوده بلکه در رسانه‌ها هم معادل هم مورد استناد قرار می‌گیرد. این نکته را از لحاظ از مفهوم اکوتوریسم بوده و تا بدانجا پیش می‌رود که اصطلاح «اکوتوریسم پایدار شهری» رد استفاده قرار می‌گیرد که نهایت کج سلیقه‌ی در مباحث علمی است. التقاط الگوهای فضایی گونه‌ی گردشگری و زایش یک اصطلاح بی‌معنا جز به بیراه رفتن صحت علمی نمی‌باشد. این به بستن اکوتوریسم، اکوسیستم‌های طبیعی است و اکوتوریسم یک سفر مسئولانه جهت التذاذ به اکوسیستم‌های طبیعی با رویکرد حفاظت و پایداری این اکوسیستم‌ها می‌باشد، به نظر نمی‌رسد چندان گنگ باشد.

در راستای مباحث مطرح شده و دیگر مسائل و مشکلات موجود در زمینه اکوتوریسم و نسبت‌های هستی‌شناختی آن با اکوسیستم‌های طبیعی نگارگان را بر آن داشت که این کتاب را در چارچوب یک کتاب درسی تألیف نمایند. این کتاب جهت استفاده دانشجویان مقطع کارشناسی ارشد در رشته مدیریت جهانگردی گرایش برنامه‌ریزی و توسعه برای دو واحد درسی مدیریت اکوسیستم‌های طبیعی و اکوتوریسم، دانشجویان مقطع کارشناسی ارشد در رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی گردشگری با گرایش منطقه‌ای برای دو واحد درسی اکوسیستم و میراث طبیعی در برنامه‌ریزی گردشگری و برای دانشجویان مقطع کارشناسی ارشد در رشته اکوتوریسم در دروس مرتبط نگاشته شده است. امید است که این کتاب بتواند بستر مناسبی را در شناخت و تحلیل اکوسیستم‌های طبیعی و اکوتوریسم با نگاهی به ایران برای دانشجویان گردشگری فراهم آورد.

در پایان لازم می‌دانیم که از خانم دکتر کلثوم غفاری توران به جهت ویراستاری ادبی کتاب، سرکار خانم زهره جوانبخت قهفرخی به جهت مساعدت و راهنمایی در زمینه نگارش کتاب

تشکر نموده و سپاسگزار انتشارات مهکامه باشیم که این کتاب را به زیور طبع آراسته است. نگارندگان ضمن تشکر از خوانندگان کتاب، از انتقادات و پیشنهادات آنها استقبال نموده و مسئولیت هر کمی و کاستی را بر عهده می گیرند.

مهدی سقایی

محمدباقر مسعودی

گرگان، مهرماه ۱۳۹۳

www.ketab.ir